

P A T R O N A T
D'ESTUDIS HISTÒRICS
D'OLOT I COMARCA

(Annals 1996-1998)

p. 207-221

*Algunes
conclusions
en relació amb
la presència
de població
refugiada a Olot
durant la Guerra Civil*

Julio Clavijo Ledesma

Quan van començar a arribar els primers contingents de refugiades i refugiats, Catalunya tenia unes institucions sotmeses a les sotragades de les circumstàncies excepcionals que vivia el país des del 19 de juliol de 1936. Per una banda les organitzacions sindicals i obreristes, arran de la constitució del Comitè Central de Milícies Antifeixistes el 21 de juliol de 1936, gaudien de parcel·les de poder que els permetien disposar d'una autoritat omnímoda en amplis sectors de la vida econòmica i social. Per l'altra, el Govern de la Generalitat s'hi trobava subordinat, entre d'altres raons perquè aquelles eren en la seva pròpia composició des del setembre, en què la totalitat de les forces del Comitè s'integraren al Consell Executiu de la Generalitat. Aquesta composició s'estendrà a tots els municipis catalans l'octubre. Un govern que tenia fortes contradiccions internes entre aquells col·lectius que volien supeditar la direcció de la guerra a objectius revolucionaris i, per tant, donar tot el protagonisme als sindicats i partits, posició mantinguda sobretot per la CNT-FAI i el POUM, i aquells, com el PSUC, ERC i ACR, que s'havien fixat aturar la revolució per guanyar la guerra. Aquesta realitat la podem veure reflectida en el fet que al principi de la guerra la competència en relació a la problemàtica de les persones refugiades va ser assumida per associacions lligades als partits o

als sindicats amb una representació de la Conselleria d'Assistència Social o dels consells municipals i, a partir de 1937, passarà a ésser institucionalitzada.

És a partir del gener de 1937, amb els decrets dits de S'Agaró, quan la Generalitat esdevé un veritable govern amb un poder efectiu per dirigir el país.⁽¹⁾ Resultat d'això és el Decret del 27 d'agost de 1937, que fixa totes les competències efectives de la Generalitat, que és qui controla l'actuació dels ajuntaments en aquesta matèria. Aquesta disposició no va tenir objeccions per part de les organitzacions obreristes, donat que la consolidació institucional existent després dels «Fets de maig», l'elevat cost del manteniment de les masses de refugiades i refugiats i, finalment, l'arribada contínua de nous contingents, anaven desbordant les possibilitats econòmiques, alimentàries i d'allotjament de la societat catalana.

La legislació sobre refugiats va ser dictada contemporàniament a l'arribada dels primers contingents, és a dir, l'octubre de 1936. Inicialment, la seva finalitat era establir uns criteris per a l'allotjament dels primers arribats, normalment infants, en establiments públics i privats que havien estat requisats per les noves autoritats revolucionàries. Un aspecte que serà molt vigilat des del principi va ser el de l'atenció sanitària, en especial pel que fa a evitar la propagació de malalties contagioses, així com el de facilitar totes les prestacions als nouvinguts en igualtat de condicions amb la gent del país. La regulació del sistema de subsidis servirà per a racionalitzar les despeses i retallar els ajuts a aquelles persones que ja tenien alguna mena d'ingrés. Dit tot això, convé fer-nos ressò que la Generalitat va exercir competències que no eren contemplades en l'Estatut però que, en aquelles circumstàncies del tot excepcionals, va assumir plenament fins, almenys, a principis de 1938 en què la instal·lació a Catalunya dels departaments del Govern de la República va repercutir negativament en l'amplitud de l'autoritat

1. Per veure la visió del president Tarradellas en relació amb aquest període es pot consultar l'obra *Diàlegs a Barcelona: Josep Tarradellas-Antoni Gutiérrez*, Barcelona, Ajuntament, 1986, p. 35 i ss.

de la Generalitat. Els diners provenien de les disponibilitats econòmiques dels consells municipals, de les campanyes d'ajut i de les subvencions que atorgava la Generalitat bé des de la Comissaria territorial, bé directament des de Barcelona. Aquestes subvencions són conegudes pels crèdits extraordinaris aprovats per l'Executiu, el primer dels quals va ser de dos milions de pessetes, aprovat el 20 d'octubre de 1936, i el darrer de seixanta milions, amb data 20 de desembre de 1938, en els últims moments de l'existència de la Generalitat republicana. En total, durant tota la guerra, van ser arbitrats 130.235.000 ptes. per atendre aquestes necessitats. També consta que la Delegació a Catalunya del Govern d'Euskadi va lliurar aliments i queviures a la gent que provenien del seu país, però de moment no en sabem el volum.

El responsable davant el Ple de la distribució dels subsidis era el regidor de Sanitat i Assistència Social, que els donava a les famílies directament o els destinava per a pagaments de subministraments destinats a la població refugiada.⁽²⁾ Resulta evident que els recursos esmerçats a les despeses que generaven aquelles atencions no van ser suficients, tal com es desprèn del fet que el subsidi de 2 ptes. per dia d'estada per a cada refugiada o refugiat, aprovat pel Decret de gener de 1937, no va variar durant tota la guerra. Però també és ben cert que significà un esforç econòmic sense precedents, equiparable al destinat directament a cobrir les necessitats de guerra i que, a mesura que aquesta s'anava allargant, el percentatge que els municipis destinaven per a aquest concepte va ser el més important. El Consell Municipal d'Olot, en aquest sentit, va fer un dispendi de 672.636'68 ptes. fins a l'octubre de 1938.⁽³⁾ Per tot això, no ens equivoquem si diem que la població refugiada va disposar d'unes mínimes atencions que evitaren el que hauria pogut ésser una veritable catàstrofe. Tanmateix, hi va haver diversos factors que

2. Presentem diversos rebuts d'entrega de subsidis durant 1937 a famílies refugiades a l'Apèndix documental del nostre treball *La població refugiada a Olot durant la Guerra Civil (1936-1939)*, treball inèdit dipositat a l'AHCO.

3. Tret del *Llibre de Pagaments del Consell Municipal d'Olot*. Arxiu Municipal d'Olot (AMO).

complicaren extraordinàriament la situació, com els terminis irregulars amb què la Generalitat abonava les despeses,⁽⁴⁾ el constant augment dels preus i la penúria de queviures i, finalment, les interferències d'organismes dependents d'altres administracions, com per exemple la Delegación General de Abastecimientos. Justament de resultes d'un enfrontament amb aquesta el Consell municipal d'Olot va ser destituït i nomenat en el seu lloc el Comissari Municipal, Enric Burc i Fina.

Davant d'aquestes dificultats, l'Ajuntament va haver d'acudir a l'obtenció d'ingressos mitjançant la creació d'impostos indirectes. Els principals van ser l'establiment d'un recàrrec als arbitris obtinguts dels espectacles públics, el cobrament d'una taxa sobre begudes i licors als bars i restaurants i sobre la venda de productes de pastisseria. Aquesta mena de recaptació va funcionar durant el temps en què aquests productes o activitats es van fer, però a partir de finals de 1937 aquestes entrades de diners comencen a escassejar, per desaparèixer en el decurs de 1938.

La manca de proveïments tant per a la població olotina com per a la refugiada, la va mirar de resoldre l'Ajuntament obtenint els queviures fora dels canals establerts per la Delegación General de Abastecimientos. Els regidors, per a això, van anar a comprar aquests productes a d'altres comarques i després els venien a la ciutadania a un preu que no era l'aprovat pel Ministerio de Hacienda y Economía. Les conseqüències de tot plegat van ser la detenció i processament de l'alcalde, Joan Serrat i Masó (CNT), cosa que motivà la protesta de les organitzacions polítiques i sindicals olotines i, com a conclusió final, la dissolució de l'Ajuntament i el nomenament d'un Comissari Municipal el 22 de setembre de 1938.

4. Un ofici del Comissari Municipal, Enric Burc, de 7 de novembre de 1938, resumeix la situació del moment. L'Ajuntament deu a diferents empreses olotines per despeses de refugiats els següents imports: a les Indústries Làcties, 85.538'50 ptes.; a la Cooperativa de Forners, 26.188'80 ptes.; a J. M. Llach, fórmules, 19.297'80 ptes., i a d'altres subministradors de material, 100.000 ptes. Però això no és tot, ja que té avançades a la població refugiada 96.000 ptes. a compte del subsidi que ha d'abonar la Generalitat. A més, és creditor d'aquella fins a l'agost de 1938 en concepte de subsidis per a un total de 469.334 ptes.

La tardança de la Generalitat en el lliurament de les subvencions a l'Ajuntament va incidir primerament en la població refugiada, però també va repercutir en nombroses empreses olotines, com la Cooperativa d'Obrers Forners, de les Indústries Làcties, de l'Agrupació d'Indústria de l'Edificació, de Fusters, de Pintors, de Lampistes, etc., que havien efectuat feines per als refugiats que després no els eren abonades. Aquest deute sumava 377.000 ptes. el mes de novembre de 1938, amb el perill consegüent de la suspensió de l'activitat d'aquestes empreses o, tal com va fer la Granja Soldevila, la interrupció dels proveïments a la població refugiada fins que no haguessin cobrat.

Una altra conseqüència derivada de la prioritització dels fons per al manteniment de la gent acollida va ser la interrupció de tota una sèrie de projectes municipals que havia endegat l'Ajuntament. Cal esmentar, en aquest sentit, la construcció de la Plaça Mercat, que per manca de mitjans econòmics no es va acabar, malgrat que les obres ja s'havien iniciat.

Les institucions van funcionar regularment fins a l'agost de 1938; a partir d'aleshores hom constata la destitució de l'Ajuntament el setembre, per la seva oposició a la Delegación Comarcal de Abastecimientos, i el nomenament d'un Comissari Municipal el 22 de setembre que dirigiria el municipi uns mesos, ja que el gener de 1939 va dimitir i després es va produir la disgregació definitiva davant l'avanç franquista. Tot i això, cal mencionar que hi va haver una preocupació per la situació de les persones evacuades fins al final, tal com ho demostren una sèrie d'anotacions al Llibre de Registre d'Entrades i Sortides d'oficis del 2 de febrer de 1939, referides a la sollicitud a l'Exèrcit a fi que assegurí la manutenció dels refugiats.

El problema dels proveïments va ser, sens dubte, el més preocupant, tot i que no va revestir la gravetat d'altres indrets. La raó és que es van poder utilitzar els mitjans existents a la comarca, com els embotits al principi de la guerra, que van servir com a producte de troc amb d'altres que disposaven de quelcom que no existia a la Garrotxa com, per exemple, l'oli. Tanmateix, el Consell Municipal es trobava sota el control de la Delegació Comarcal de Proveïments de la Generalitat i, quan les competències van ser assumides

pel Govern de la República el 6 de gener de 1938, de la Delegación General de Abastecimientos. Per això es van suscitar nombroses discussions amb aquestes institucions. Les discrepàncies ens poden servir de demostració de la pugna que hi va haver entre les autoritats municipals, geloses de les seves competències i d'un millor coneixement de la realitat comarcal, i les de la Generalitat i la República, que tenien clares tendències dirigistes.

L'altra preocupació va ser la de proporcionar instrucció a la mainada refugiada. Per a aquesta finalitat es van destinar escoles i mestres que també havien estat evacuats i que tenien unes condicions laborals similars a les d'aquells que eren propis d'Olot, especialment els ajuts per estada i allotjament. L'evolució de la despesa per Instrucció Pública és prou clarificadora:

Quadre núm. 1: Evolució de la despesa per Instrucció Pública.
Font: Intervenció Municipal.

1936	72.288'61 ptes.
1937	113.296'77 "
1938	187.201'16 "

Els primers habitatges utilitzats per a l'allotjament pertanyien a escoles públiques, que anteriorment havien estat col·legis religiosos, i edificis eclesiàstics, com el convent del Carme o el Cor de Maria. Posteriorment van ser utilitzades les torres de famílies benestants olotines i, més tard, els domicilis de persones represaliades per les autoritats locals. Aquest fet ens fa pensar que ja existia la consciència de la càrrega que representava l'atenció d'aquella gent, que no podia ser suportada únicament amb voluntarisme. D'aquí ve que es convertís en un mitjà per a castigar aquells qui eren desafectes o que tenien algun familiar que havia desertat o fugit. Cal dir, tanmateix, que n'hi van haver que van acollir de manera solidària els nousvinguts i que, per tant, les relacions entre la gent d'Olot i els refugiats van ser cordials o distants segons els casos. No és possible valorar mesures com l'obligatorietat d'acollir un refugiat, de contribuir amb queviures o material independentment de la situació personal, de pagar una penyora pel comportament d'un altre o, fins

i tot, la incautació del propi habitatge per l'actitud política mantinguda en un altre temps, si no les referim en el context d'una guerra fratricida imposada per un exèrcit rebel.

Es van produir sovint trasllats massius de refugiats i refugiades d'una localitat a una altra, cosa que, malgrat que no hem pogut conèixer cap document que n'especifiqui les motivacions, és lògic pensar que devia respondre a la necessitat de desmassificar Olot i, a la vegada, repartir l'esforç solidari entre tota la població de la comarca. Tanmateix, es pot comprovar que les necessitats d'instal·lació dels organismes governamentals, com carrabiners, delegacions ministerials, hospitals, dels funcionaris, etc., van prevaler sobre els refugiats a partir de 1938, en què van ser desallotjats dels seus locals quan aquells els van necessitar. Per altra banda, es van denegar les sol·licituds per a poder establir un lloc de residència a tots els qui eren de la mateixa zona, com les que van presentar en diferents moments els refugiats bascos i aragonesos. Això ens fa pensar en l'aplicació de criteris molt rígids a l'hora de fer les distribucions dels diversos contingents pels municipis i que la degradació de la situació general va incidir en un menysteniment de la població refugiada.

Tal com mostren les estadístiques i la relació nominal del personal refugiat identificat, la majoria dels qui van venir tenien lligams familiars interns. Podem comprovar que van venir nuclis sencers: pare, mare, fills, germans i, molt sovint, les famílies respectives que cadascú havia format. Fins al desembre de 1936 la majoria dels qui havien vingut a Olot eren nenes i nens de Gelsa (Aragó) i de Madrid i un petit grup de catalans procedents de Barcelona, constituït pels tècnics i personal de l'administració dels Serveis Generals de Museus que van venir a Olot acompanyant les peces transportades a la nostra ciutat, les quals van ser instal·lades a l'església de Sant Esteve.⁽⁵⁾

5. Una esplèndida informació gràfica en relació al trasllat de les obres d'art a Olot es pot veure en el catàleg editat en ocasió de l'exposició commemorativa, titulat *Viatge a Olot: la salvaguarda del patrimoni artístic durant la Guerra Civil*, Barcelona, Àmbit, 1994. I en relació amb la situació dels funcionaris encarregats de vetllar pels fons artístics, a Oriol BOHIGAS, *Combat d'incerteses*, Barcelona, Edicions 62, 1989.

De febrer a abril de 1937 ja ens trobem amb famílies senceres de Màlaga i Madrid, i després de l'estiu són de Santander i, sobretot, del País Basc. Durant 1938 hom constata l'arribada de més aragonesos i de refugiats i refugiades que havien estat instal·lats a Tarragona i que la pressió de l'exèrcit franquista va obligar a evacuar cap al nord de Catalunya. També ens trobem amb gent catalana d'aquests territoris. Tot plegat eren persones la majoria de les quals no tenien cap titulació professional i que, abans de l'esclat de la guerra, es dedicaven a feines agrícoles, els homes, i a la llar les dones. Hi va haver gent que fugia per por als combats, ja que no hem trobat cap referència a activitats polítiques anteriors a la seva arribada a Olot, però també hi va haver evacuats forçats per les autoritats i els qui per la seva militància política —alguns els podem detectar pels noms que posen als seus fills o filles (Stalin, Pasionaria, Dolores, etc.)— van fugir de la repressió feixista.

Podem establir una classificació dels mesos en funció del ritme de l'adveniment dels contingents. Així doncs, hi ha *mesos de recepció massiva* en el decurs dels quals entren veritables onades de gent, els quals serien: octubre i desembre de 1936; febrer, abril, agost i octubre de 1937 i, de 1938, del qual any manca informació de la data d'arribada dels contingents a partir de l'agost, destaca abril, que és quan el nombre total de les persones acollides supera per primera vegada el miler. Per altra banda, hi haurà *mesos d'increment sostingut* que podem situar l'any 1938 a partir de maig fins a l'agost, darrer mes del qual tenim informació documentada. El novembre de 1938, darrer mes del qual tenim informació, la quantitat de refugiades i refugiats ja sumava més de 1.800 persones. Durant aquest any és quan les condicions de vida van ser més penoses, fins a arribar a l'aparició d'una epidèmia de tifus, demostració ben evident del grau de deteriorament en què es trobava la gent acollida. El quadre següent ens mostra l'evolució quantitativa del nombre de persones acollides:

6. Elaborat a partir del *Llibre d'Actes de l'Ajuntament d'Olot*. Arxiu Històric Comarcal d'Olot (AHCO), i de la *Relació d'evacuats de les zones de guerra acollits en aquesta població* (AMO).

Quadre núm. 2. Població refugiada a Olot.⁽⁶⁾

1936	octubre	43
	desembre	102
1937	febrer	622
	març	183
	abril	566
	maig	434
	juny	451
	juliol	371
	agost	931
	setembre	769
	octubre	1.666
	novembre	796
desembre	821	
1938	gener	836
	febrer	842
	abril	1.246
	maig	1.431
	juny	1.484
	juliol	1.441
	agost	1.425
octubre	1.529	

Pel que fa als tipus d'evacuats, cal diferenciar aquells que provenen de zones que estan en situació de perill, però que continuen sota la legalitat republicana: Madrid i zones limítrofes del front d'Aragó. I per altra part, aquells que arriben de províncies que han estat ocupades per les tropes franquistes: andalusos, càntabres o santanderins i bascos, que constitueixen els grups majoritaris. Cal fer esment de l'absència fins a l'estiu de 1938 de

refugiades i refugiats provinents de Catalunya. És amb la retirada de l'Exèrcit republicà que comença a arribar gent procedent de Lleida i Tarragona i dels centres de refugiats allà existents.

L'encariment dels preus, la inflació i l'escassetat dels queviures van incidir en la situació de la població refugiada, en una dimensió semblant a la que patien la resta dels habitants d'Olot, però agreujada per les condicions d'allotjament, que van anar empitjorant ja que no hi havia el mobiliari indispensable, malgrat les requises fetes a les famílies desafectes a la República. Cal constatar, però, que almenys fins a 1938 va existir una distribució regular dels proveïments i una atenció que és posada de manifest en la documentació. Tanmateix, a partir de juny de 1938 la gravetat de la situació en què es trobava la República va fer que es mobilitzés qualsevol mitjà útil per a sostenir la lluita, a la vegada que van ser adoptades diverses mesures per a restringir el nombre de refugiades i refugiats amb dret als ajuts. És per això que es produeixen retallades de prestacions i que molts refugiats, fins aleshores no afectats, són incorporats a l'esforç bèl·lic mitjançant la seva destinació a treballs de fortificació o en indústries de guerra. Aquestes mesures van ser aplicades a Olot a quatre refugiats procedents de Tànger i a dos més que eren originaris de Rabat i Màlaga.

Pel que fa a les relacions entre la població local i la refugiada, podem establir que no s'ha detectat cap fet que demostrï l'existència de lligams intensos ni de cap conflicte concret. Va haver-hi una minoria que era la que organitzava les campanyes de solidaritat, els partits de futbol, les funcions de teatre, etc., i un segment més ampli que s'ho mirava. La demostració que eren dues societats separades la podem trobar en dos fets. En primer lloc, en el fet que no hi ha constància documental de la celebració d'enllaços matrimonials entre persones de les dues comunitats i, en segon lloc, que no hi va haver cap refugiat, home o dona, que participés en la vida política de la ciutat d'aquells anys. Hom pot comprovar una evolució de la disposició de l'estat d'ànim de la solidaritat de la ciutadania envers aquelles persones des d'una simpatia inicial, en especial per als infants, a un distanciament quan no una mena d'hostilitat, posada de manifest en les declaracions d'alguns

regidors municipals. Les queixes que aquests regidors expressen són perquè els refugiats havien fet malbé els horts i conreus dels voltants d'Olot o perquè recullen la protesta del Centre Obrer per les destrosses fetes per la mainada refugiada al seu local.

Resulta evident, per altra banda, que les activitats de solidaritat que es van fer a benefici de la població refugiada a Olot o en ajut d'altres ciutats, com Madrid, es van acabar l'estiu de 1937. A partir de setembre d'aquest any totes les campanyes, mobilitzacions i actuacions es fan per a dues menes d'objectius. Per una banda, per a cobrir necessitats de la ciutat: l'Hospital, la Creu Roja o l'escola nova a fer al Casino; per l'altra, per a un objectiu puntual, com a benefici de la lleva del 40. Aquest canvi és del tot lògic si tenim present que les dificultats ja les patia tota la població, en especial les que afectaven la salut i els ferits de guerra, que van esdevenir els temes prioritaris. No deixa de ser igualment significatiu, en aquest context, que Olot esdevingui una ciutat receptora de la solidaritat internacional a partir de 1938, mostra inequívoca de les dificultats existents.

Les incidències ressenyades es refereixen a conflictes interns entre els propis refugiats, com ara robatoris o malbaratament de recursos, coses que van motivar l'adopció de mesures disciplinàries, com l'habilitació d'un centre de detenció o, cosa encara més greu, l'expulsió de la ciutat.⁽⁷⁾ Tot això demostra un creixement de la conflictivitat. Més enllà d'això, les fonts parlen del malestar que va ocasionar la tardança del subministrament de queviures, cosa que va donar lloc a queixes, a protestes per les condicions dels refugiats i a actes més violents com l'assalt al transport de llet per les mares refugiades o els aldarulls provocats pel repartiment d'oli.⁽⁸⁾ Cap al final de la guerra també hi va haver una resistència a complir les ordres de les autoritats, tal com ho constata el que va succeir quan aquestes van ordenar el desallotjament dels refugis.

7. En aquest sentit, hi ha una comunicació del regidor Joan Sánchez del Barrio a la Direcció General d'Assistència als Refugiats, de 7 de juliol de 1937 (AMO).

8. Jordi PUJOLA es fa ressò d'aquests incidents a la cronologia publicada a *La Guerra Civil a Olot*, Olot, Edicions Municipals, 1986.

Després d'aquestes conclusions, tretes del nostre treball *La població refugiada a Olot durant la Guerra Civil (1936-1939)*, resten oberts tota una sèrie de temes. En primer lloc, l'aprofundiment de les relacions amb les institucions locals, cosa a la qual acabem de referir-nos. Res no ha aparegut en relació amb el funcionament de la Comissió de Refugiats; simplement s'intueix que els continus canvis de Delegats de Refugiats són deguts al desgast provocat pel fet de no poder resoldre els problemes per manca de mitjans; però no coneixem el seu funcionament intern, ni tan sols si va generar alguna documentació interna o amb les institucions locals o nacionals.

Un altre buit és el de l'actuació de la Delegació del Govern Basc envers els refugiats que eren de la seva competència. Únicament un document de novembre de 1938 elabora una relació nominal de prop de cinc-cents persones, però amb anterioritat no sabem si les estadístiques municipals de finals de 1937 i de 1938 recullen aquells que estaven a càrrec del Govern Basc. De la mateixa manera com tampoc no sabem l'abast de la participació de la població refugiada en l'estructura productiva de la ciutat, ni el paper que va tenir la dona refugiada tant en el treball com en l'organització interna del col·lectiu de persones refugiades. És, aquest, un tema important perquè no podem oblidar l'alt percentatge de dones adultes que eren acollides.

Finalment, quedaria per tractar el funcionament dels organismes centrals responsables de l'atenció a la població evacuada, com el Comitè Central d'Ajut als Refugiats de Catalunya, l'Oficina Administrativa dependent d'ell, la Comissió Executiva de Sanitat dels Refugiats i el Comissariat d'Assistència als Refugiats, que fou l'últim a ser creat, així com la quantificació rigorosa del nombre de persones evacuades a Catalunya, un tema que, per ell mateix, constitueix un repte per a la recerca.

La manca d'un treball dedicat a la Guerra Civil a Olot s'ha deixat sentir en el procés d'elaboració d'aquest estudi, malgrat que disposem de les aportacions de Jordi Pujiula i Jordi Canal i de les memòries i la correspondència, en bona part inèdites, com la d'Antoni Planagumà, de personatges d'aquesta època. Cap anàlisi, però, no s'ha fet de les finances municipals o de les

transformacions econòmiques o de les relacions laborals, tot i que Pujiula ha fet una important aproximació.⁽⁹⁾ I de la mateixa manera, cal aprofundir d'altres qüestions, com l'associacionisme, la diversitat de la vida cultural i recreativa del moment, els espais de socialització de l'activitat política, les relacions del poder d'Olot amb els de la comarca, la vegueria, etc. Esperem que en un futur la tasca de la historiografia de la nostra ciutat omplirà aquestes llacunes.

9. Jordi PUJULA i RIBERA, «Notes per a un estudi de les col·lectivitzacions», *L'Olotí*, núm. 88 (19-XII-1980), p. 19-27, i «Poder i Economia», *La Guerra Civil a Olot, op. cit.*, p. 6-9.